

Barbara Penkała, Maria Weber-Kozińska

Relikty wczesnośredniowieczne odkryte przy ulicy Batalionów Chłopskich w Wiślicy

Ochrona Zabytków 20/1 (76), 44-52

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BARBARA PENKALA
MARIA WEBER-KOZIŃSKA

RELIKTY WCZESNOŚREDNIOWIECZNE ODKRYTE PRZY ULICY BATALIONÓW CHŁOPSKICH W WIŚLICY

WSTĘP

Prace archeologiczne, prowadzone w latach 1958—65 w Wiślicy na ul. Batalionów Chłopskich przez Zespół Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW pod kierunkiem doc. dr Z. Wartołowskiej, ujawniły cały zespół zabytków należących do różnych okresów historycznych. I. Do pierwszego okresu należy misa wykonana na skałce gipsowej wraz z glinianym podium. W pobliżu misy po obydwóch jej stronach zachowały się ślady po spalonych palach. Za linią pali odkryto trzy groby wkute w skałę. Zespół tych reliktyw interpretowany jest jako misa chrzcielna z obudową drewnianą, datowana na II poł. IX w. na podstawie odnalezionego fragmentu pucharka na pustej nóżce¹ (il. 1).

II. Do drugiego okresu należy mały jednonawowy kościółek z absydą, którego mury fundamentowe, posadowione na skałce gipsowej, zniszczyły część misy. Budowa tego kościółka datowana jest na k. X lub pocz. XI wieku.

III. Do trzeciego okresu należy kaplica grobowa, przylegająca od południa do murów kościółka. Wewnątrz kaplicy grobowej znajdowały się 2 groby pod płytami i 3 pochówki wziemne; na zewnątrz również odkryto kilkanaście pochówków z tego okresu. Czas istnienia kaplicy grobowej określa odnaleziony w jednym z grobów denar książęcy Bolesława Śmiałego (1058—76)² (il. 2).

IV. Do czwartego okresu należy cmentarz założony po zniszczeniu kościółka i kaplicy grobowej. Pochówki z tego okresu nakładają się na mury fundamentowe kościółka. Cmentarz ten wg orzeczenia doc. dr Z. Wartołowskiej datowany jest na k. XII i na XIII w.

1. OPIS ODKRYTYCH RELIKTÓW.

1.1. Misa i podium

Z misy pozostało 2/3 całości, reszta została zniszczona przez fundament północnego muru kościółka. Technika wykonania misy wyglądać mogła następująco: w podłożu brunatnego piasku wykonano wgłębienie, do którego nasypiano łamanego kruszywa gipsowego. Kruszywo to zostało rozproszony na powierzchni całego wgłębienia i dobrze ubite w celu utwardzenia zarysów misy. Średnica misy wynosi 4 m 20 cm, szerokość jej płaskiego brzegu ok. 30 cm, głębokość 28 cm. Linie brzegu misy są nieregularne, można jednak w zachowanym fragmencie odczytać odcinek ośmioboku o z lekka wygiętych łukowato bokach. Do misy od strony północnej przylega podium z ubitej gliny, łącząc się z górną krawędzią misy. Posiada ono formę nieregularnego trapezu o dwóch ściętych narożach. Wymiary boków w przybliżeniu wynoszą 100 cm × 175 cm × 175 cm.

1.2. Mury kościółka

Mury fundamentowe kościółka zostały posadowione na nierównym, lekko pochyłym podłożu

¹ Zofia Wartołowska, *Wyniki dotychczasowych badań w Wiślicy*, Sprawozdanie Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, I Konferencja Naukowa w Warszawie 23 i 24 marca 1960 r., Warszawa 1962, s. 34; Zofia Wartołowska, *Osada i gród w Wiślicy w świetle badań wykopaliskowych do 1962 r.*, *Odkrycia w Wiślicy*, „Rozprawy Zespołu

Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW”, t. I, Warszawa 1963, s. 15.

² Zofia Wartołowska, *Wiślica w IX, X i XI wieku*, Sprawozdania Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW 1960, II Konferencja Naukowa w Warszawie 28 i 29 kwietnia 1961 r., Warszawa 1963, s. 21.

1. Misa wraz z podium
(fot. E. Buczek)

1. La cuve et le podium

2. Mury fundamentowe kościółka wraz z kaplicą grobową (fot. E. Buczek)

2. Murs de fondation de l'église et de la chapelle funéraire

skalnym. Kościółek jest orientowany. Wymiary nawy wynoszą długość 4,60 m, szerokość 3 m. Szerokość absydy u nasady wynosi 1,90 m, głębokość 1,80 m. Mury fundamentowe posiadają wysokość 1—1,20 m. Szerokość murów fundamentowych w partii przycokołowej wynosi

1,40—1,50 m. Mury fundamentowe kościółka zwężają się nieco ku dołowi. Wchylenie wynosi 10 cm na 1 m. wysokości.

Mury fundamentowe kościółka zostały wzniesione z kamienia łamanego, natomiast w partii

3

3. Fragment muru fundamentowego kościołka (fot. E. Buczek)

3. Fragment des murs de fondation de l'église

4. Fragment muru fundamentowego kościołka wykonany techniką „opus spicatum” (fot. E. Buczek)

4. Fragment des murs de fondation de l'église exécutés en technique „opus spicatum”

5. Fragment muru fundamentowego kaplicy grobowej (fot. E. Buczek)

5. Fragment du mur de fondation de la chapelle funéraire

4

cokołowej w licu ścian występują płyty grubości ok. 13 cm i długości 30—75 cm (il. 3). Zaprawa występująca w murach kościołka jest piaskowo wapienna³. Kamień, z którego wzniesiono mury fundamentowe kościołka nie jest jednorodny, w murach bowiem występują margle, gipsy płytowe, oraz wapienie trzeciorzędowe tortońskie⁴ i w bardzo małej ilości (w jednym miejscu) gruboziarniste wapienie sarmackie. Na murach fundamentowych obok płyt gipsowych, leżą również płyty wapienne. Płyty te są cofnięte o około 10 cm poza lico murów fundamentowych. W partii cokołowej budynku następuje więc zwężenie murów o około 20 cm. Wątek murów fundamentowych kościołka jest dość różnorodny. Zmienna jest wielkość i układ zastosowanych kamieni. W paru miejscach występuje wątek muru w układzie „opus spicatum”. Poziom wykonawstwa jest jednak różny. Najlepiej zachowany układ muru wykonany techniką „opus spicatum” zachował się w licu wewnętrznym zachodniego muru fundamentowego. W licu tego muru występuje on w najniższej warstwie fundamentu na długości 2,2 m w trzech warstwach. Pomiedzy poszczególnymi warstwami widoczna jest zaprawa piaskowo wapienna. Występuje ona w postaci bardzo drobnych grudek rozłusowanego wapna tkwiących w piasku. Cały ten wątek muru w układzie „opus spicatum” wykonany został z gipsów płytowych. Wykazuje on bardzo wysoki poziom wykonawstwa, gdyż poszczególne płytki gipsowe są bardzo starannie do siebie dopasowane. Wysokość ich wynosi przeciętnie 10 cm, grubość 3 cm (il. 4).

1.3. Mury kaplicy grobowej

Dostawiona kaplica grobowa ma wymiary wnętrza 3 m szerokości i 5,80 m długości. Mury fundamentowe kaplicy zostały posadowione na ziemi zalegającej ponad skałką gipsową.

5

³ Hanna Jędrzejewska, *Analiza porównawcza zapraw budowlanych z Wiślicy*; Sprawozdania Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem UW i PW, I Konferencja Naukowa w Warszawie 23 i 24 marca 1960 r., Warszawa 1962 r., s. 49.

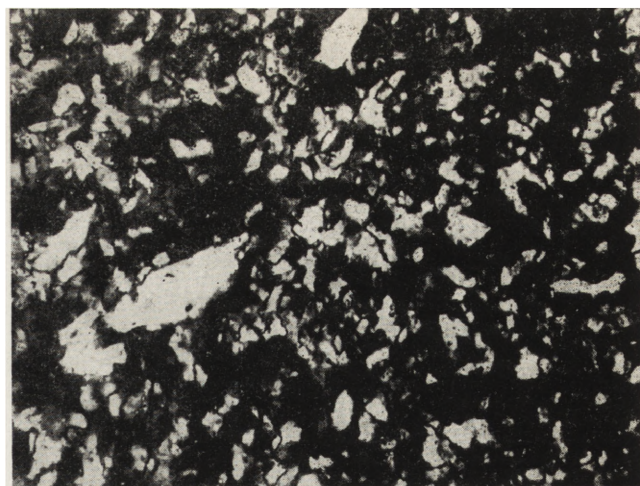
Różnica w posadowieniu murów kościółka i kaplicy grobowej wynosi 30 ÷ 40 cm. Mury fundamentowe kaplicy grobowej posiadają ok. 1 m szerokości i 70 cm wysokości i nie są wychylone od pionu. Mur fundamentowy zachodni i wschodni wzniesiony został z gipsów płytowych. Natomiast mur południowy z bloków wapieni o szerokości dochodzącej do 28 cm i długości do 50 cm. Przy zróżnicowanych wielkościach zastosowanych kamieni w poszczególnych partiach technika wykonania murów fundamentowych była taka sama. Na równo ułożone, przeciętnie 3 warstwy płaskich kamieni gipsowych wylewano płynną zaprawę gipsową, która wypełniała wszystkie nierówności i przerwy pomiędzy kamieniami. W najwyższej warstwie murów fundamentowych kaplicy grobowej zachowała się pierwsza warstwa cokołowa budynku. Mur kaplicy grobowej zbudowany był techniką „opus emplectum”. Wymiary zachowanych kostek okładzinowych wynoszą przeciętnie 25 cm wysokości i 25—47 cm szerokości. Pierwsza warstwa kostek okładzinowych wysunięta jest przed lico fundamentu o około 10 cm, a zatem w partii cokołowej budynku występuje pogrubienie murów o 20 cm. W murach kaplicy grobowej występują gipsy oraz wapienie trzeciorzędowe. Obecności margli nie stwierdzono⁴ (il. 5).

1.4. Płyty nagrobne w kaplicy

W kaplicy znajdują się dwie płyty nagrobne, które wyznaczają pierwotny poziom użytkowy. Jedna z nich wykonana jest z zaprawy gipsowej, druga natomiast, z której zachowała się tylko połowa, wykonana jest z wapienia trzeciorzędowego tortońskiego⁵. Przy zewnętrznej ścianie południowej znajduje się grobowiec wykonany z obrobionych bloków wapiennych. Płyta tego grobowca wyznacza poziom użytkowy cmentarza otaczającego kościółek i kaplicę grobową.

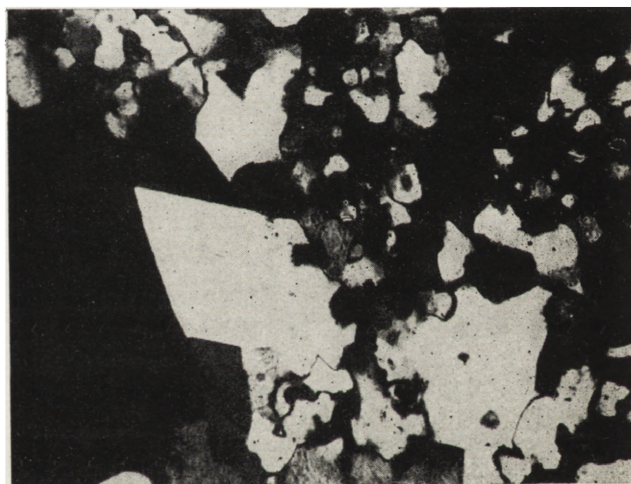
2. USZKODZENIA MURÓW FUNDAMENTOWYCH KOŚCIÓŁKA I KAPLICY GROBOWEJ POWSTAŁE PRZED ICH ODKRYCIEM

Odsłonięte do poziomu cokołu relikty murów fundamentowych wykazują znaczne uszkodzenia, których doznały po rozebraniu kościółka wraz z kaplicą grobową. Uszkodzenia te powstały na skutek licznych wkopów grobowych, działań pierwszej wojny światowej, ostatnio zaś na skutek wykopów, wykonanych dla przeprowadzenia urządzeń komunalnych. Pochodzące z okresu IV w koppy grobowe uszkodziły w kilku miejscach mury fundamentowe kościółka, niszcząc częściowo narożnik wschodni przy murze północnym oraz w bardzo znacznej mierze mur południowy we wnętrzu nawy. W czasie działań wojennych pierwszej wojny

6. Gips płytowy występujący w kościółku. Zdjęcie mikroskopowe, światło spolaryzowane przechodzące, nikiel skrzyżowane, powiększenie 375 × (fot. R. Krzywobłocka)

6. Plâtre du parement apparaissant dans la petite église. Microphotographie. Lumière polarisée traversante, nicols croisés agrandissement de 375 ×

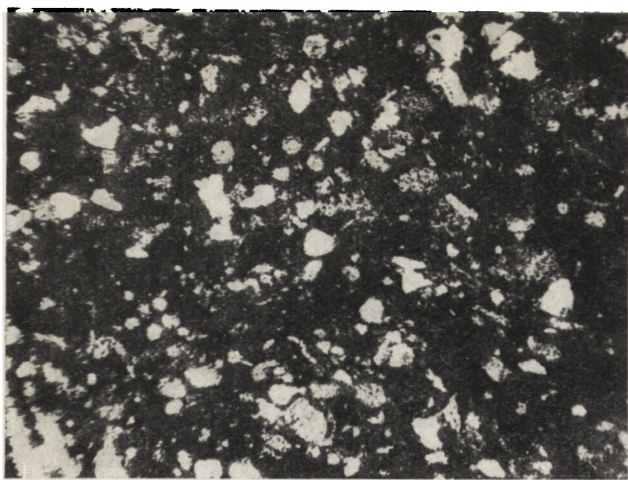
7. Duże kryształy gipsu występujące w gipsach płytowych kościółka. Zdjęcie mikroskopowe, światło spolaryzowane przechodzące, nikiel skrzyżowane, powiększenie 375 × (fot. R. Krzywobłocka)

7. Grands cristaux du plâtre apparaissant dans le plâtre du parement de la petite église. Microphotographie. Lumière polarisée, traversante, nicols croisés, agrandissement de 375 ×

światowej pocisk artyleryjski uszkodził narożnik północno-wschodni wnętrza nawy i część absydy. Po ostatniej wojnie znacznych uszkodzeń doznał zachodni mur fundamentowy, na skutek wykopania dołu dla posadowienia słupa telegraficznego. Również przy prowadzeniu robót ziemnych w celu założenia rur wodociągowych przebite zostały na szerokości ok. 80 cm mury nawy kościółka i kaplicy grobowej aż do samej stopy fundamentowej.

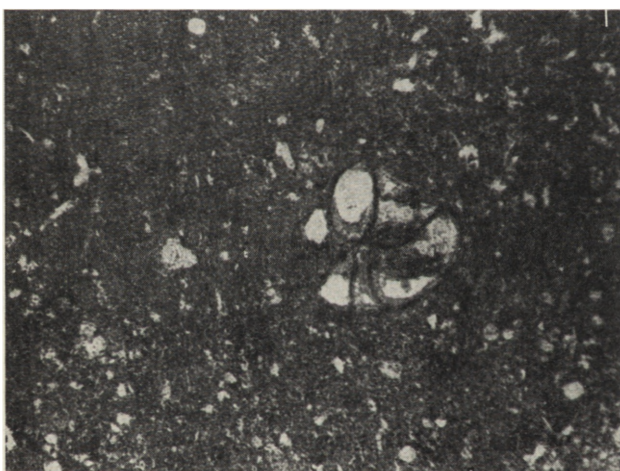
⁴ J. Szczechura, *Sprawozdanie dla Zespołu Badań nad Polskim Średniowieczem* UW i PW mps 1964.

⁵ J. Szczechura, o. c.

8. Margiel z murów fundamentowych kościółka zidentyfikowany jako margiel z Pelczysk. Zdjęcie mikroskopowe światło spolaryzowane przechodzące, nikole skrzyżowane, powiększenie 375 X (fot. R. Krzywobłocka)

8. Marne des murs de fondation de la petite église, identifiée comme provenant des gisements de Pelczyska. Microphotographie. Lumière polarisée traversante, nicols croisés, agrandissement de 375 X

9. Margiel z murów fundamentowych kościółka o drobniejszym ziarnie. Zdjęcie mikroskopowe, światło spolaryzowane przechodzące, nikole skrzyżowane, powiększenie 375 X (fot. R. Krzywobłocka)

9. Marne des murs de fondation formée de grains de dimension réduite. Microphotographie. Lumière polarisée traversante, nicols croisés, agrandissement de 375 X

3. CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁÓW KAMIENNYCH WYSTĘPUJĄCYCH W OMAWIANYCH RELIKTACH

3.1. Gipsy

Podłoże, na którym zostały posadowione obiekty stanowi skałka gipsowa o budowie krystalicznej.

Z kawałków krystalicznego gipsu została wykonana misa bez użycia zaprawy. Należy przypuszczać, że wielkość użytych odłamków gipsowych była niejednolita na skutek czego mniejsze odłamki uległy szybszemu rozłusowaniu w warunkach zawilgocenia i stworzyły masę wiążącą dla całej powierzchni misy. Wykonane z ubitej gliny podium stanowiło miejsce twarde i suche w odróżnieniu do otaczającego chłonnego wilgoć piasku.

W murach kościółka i kaplicy grobowej stwierdzono obecność innego rodzaju gipsów, a mianowicie gipsów płytowych. Gipsy płytowe mają strukturę drobnokrystaliczną, zwięzłą i odznaczającą się większą wytrzymałością i odpornością od gipsów krystalicznych.

Wśród gipsów płytowych kościółka i kaplicy wyróżniono trzy rodzaje. Pierwszy to gipsy o nieregularnym uwarstwieniu, wykazujące zmienną pasmowo barwę; szarą w środkowej części i barwę kawy z mlekiem w częściach brzeżnych (il. 6). Drugi rodzaj to gipsy nieregularnie uwarstwione, barwy kawy z mlekiem, z występującymi pojedynczo lub w skupieniach większymi kryształami gipsu (il. 7). Trzeci rodzaj stanowią gipsy o budowie nieregularnie drobnopłytkowej, barwy kawy z mlekiem. Podobne odmiany gipsów można wyróżnić wśród gipsów z Wiślicy. Gipsy płytowe są dosyć odporne na działanie czynników atmosferycznych, gdyż na skutek swej zwięzłości mało nasiąkają wodą. Jeżeli nie będą poddane działaniu przepływającej wody, to chociaż gips ulega łatwo rozpuszczeniu, woda szybko nasycy się siarczanem wapnia i proces rozpuszczania zostaje przerwany. Przy wysychaniu gips wykryształizowuje z roztworów wodnych i osadza się w porach kamienia. Inaczej zachowują się gipsy o budowie drobnopłytkowej, gdyż ulegają one rozwarstwieniu na skutek obecności między warstwami substancji ilastych, pęczniejących pod wpływem wody.

3.2. Margle

W murach fundamentowych kościółka i kaplicy grobowej występują dwa rodzaje margli. Większość stanowią margle zidentyfikowane jako margle z Pelczysk⁶. Posiadają one budowę drobnoziarnistą, drobnoporowatą, wyraźne nieregularne uwarstwienie i barwę jasno-szaro-żółtawą. Ciężar objętościowy tych margli wynosi 1,8 ÷ 2 g/cm³. Zawartość części nierozpuszczalnych w rozcieńczonym kwasie solnym 35 ÷ 37%, wśród których stwierdzono mikroskopowo znaczną ilość ostrokrawędzistych ziaren kwarcu o wymiarach dochodzących do 0,4 mm, zaokrąglone ziarna glaukonitu barwy oliwkowo-zielonej lub jasnożółtej, ciemne ziarna i skupienia związków żelaza barwy brunatnej lub

⁶ Barbara Penkala, *Wapienie pasma pińczowsko-wójczowskiego i margle w zabytkach w Wiślicy, Odkrycia w Wiślicy*, „Rozprawy Zespołu Badań nad

Polskim Średniowieczem”, t. I, Warszawa 1963; Maria Weber-Kozińska, *Prace nad identyfikacją kamieni w zabytkach Wiślicy*, tamże.

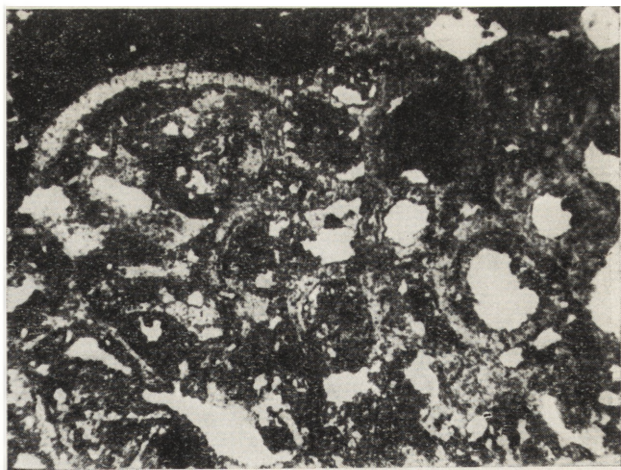
rdzawej, nieliczne blaszki muskowitu i spikule gąbek oraz znaczne ilości substancji ilastych. Badania mikroskopowe płytek cienkich w świetle przechodzącym spolaryzowanym wykazały obecność licznych, dobrze zachowanych wapiennych szkieletów drobnych otwornic (il. 8) Margle z Pełczysk, jak również z badanych obiektów różnią się w zasadniczy sposób od margli pochodzących z innych złóż z okolic Wiślicy (przebadano ok. 30 złóż).

Drugi rodzaj margli ma drobniejsze uziarnienie, zawiera bardzo nieliczne ziarna glaukonitu, ziarna kwarcu są bardzo drobne i również nieliczne, spikule gąbek nie występują, związki żelaza tworzą większe ziarna i skupienia. Otwornice są dość liczne lecz bardzo drobne. Ciężar objętościowy tych margli jest niższy i wynosi $1,54 \div 1,65 \text{ g/cm}^3$. Zawartość części nierozpuszczalnych w kwasie solnym jest większa i dochodzi do 50%, a skład ich stanowią głównie substancje ilaste (il. 9). Tego rodzaju margle występują w złożach Wiślica Górki i Sobowice. Margle zawierające tak znaczne ilości substancji ilastych są nieodporne na działanie czynników atmosferycznych. Pod wpływem wody pęcznieją i ulegają rozwarstwieniu i rozlasowaniu, gdyż woda wchodzi między pakiety w strukturę minerałów ilastych. W stanie suchym margle z Pełczysk posiadają wytrzymałość na ściskanie dochodzącą do 500 kg/cm^2 po nasyceniu wodą wytrzymałość ich spada do $45\text{--}92 \text{ kg/cm}^2$. W stanie zawilgoconym są całkowicie nieodporne na działanie mrozu. Z tego względu margle mogą być trwałe tylko w ściśle określonych, stałych warunkach fizykochemicznych (temperatura — wilgotność).

Przeprowadzone próby zabezpieczenia margli przed działaniem wody przez nasycanie różnymi środkami zabezpieczającymi o właściwościach uszczelniających lub hydrofobowych nie dały pozytywnych wyników nawet w warunkach laboratoryjnych. W warunkach naturalnych dodatkową do pokonania trudność stanowi silne zapylenie murów, głównie substancjami ilastymi, pochodzącymi z rozpadu margli.

3.3. Wapień trzeciorzędowe

Wapień trzeciorzędowe występujące w murach kościołka i przybudówki należą geologicznie do tortonu górnego⁷, z wapieni sarmackich znaleziono tylko kilka sztuk w kościołku. Wapienie sarmackie są gruboziarniste, zbudowane ze szczątków organicznych o lepisczcu z drobnokrystalicznego kalcytu. Zawierają liczne dość duże ostrokrawędziste ziarna kwarcu detrytycznego i skupienia limonitu barwy brunatnej. Substancje ilaste są rozproszone w lepisczcu. Wapienie te wykazują duże podobień-

10. Wapień trzeciorzędowy tortoński z murów fundamentowych kościołka. Zdjęcie mikroskopowe, światło spolaryzowane przechodzące, nikole skrzyżowane, powiększenie 375 X (fot. R. Krzywobłocka)

10. Calcaire tertiaire (torton) des murs de fondation de la petite église. Microphotographie. Lumière polarisée traversante, nicols croisés, agrandissement 375 X

stwo do wapieni tego samego wieku występujących w okolicach Stawian. Wapienie tortońskie z kościołka (il. 10), jak wykazały badania, pochodzą z Kamiennej Góry⁸ z pasma pińczowsko wójczowskiego. Wyróżniają się one gruboziarnistą budową i brakiem minerałów pobocznych, występujących w innych partiach tego pasma. Wapienie z kaplicy grobowej są bardzo podobne do wapieni z kościołka, jednak wykazują pewne różnice i dotychczas nie zostały ostatecznie zidentyfikowane. Wapienie składające się prawie całkowicie z węglanu wapnia (CaCO_3) odznaczają się znaczną odpornością na działanie czynników atmosferycznych⁹ i z tego względu, mimo niesprzyjających warunków, stan ich zachowania w kościołku i kaplicy jest dobry.

4. PROCESY NISZCZENIA MURÓW FUNDAMENTOWYCH PO ICH ODKRYCIU NA SKUTEK DZIAŁANIA WPLYWÓW ATMOSFERYCZNYCH

Odkrycie reliktyw kościołka i kaplicy grobowej w 1958 r. zmieniło radykalnie warunki, w jakich przebywały dotychczas mury fundamentowe tych obiektów. Odkryte relikty znajdowały się bowiem na głębokości 80 cm poniżej obecnego poziomu ulicy, a zatem wówczas mury leżały poniżej poziomu przemarzania gruntu.

Po odkryciu mury, znajdujące się w stanie silnego zawilgocenia, zostały narażone na duże

⁷ J. Szczechura, o. c.

⁸ Barbara Penkala, o. c.; Maria Weber-Kozińska, o. c.

⁹ Barbara Penkala, *Konserwacja kamienia w budownictwie*, Warszawa 1966.

11. Wnętrze nawy kościołka w czasie powodzi latem w 1960 r. (fot. E. Buczek)

11. Intérieur de la nef de l'église pendant l'inondation en été 1960

12. Kościółek, wnętrze nawy, płyta wyznaczająca narożnik północny absydy podparta palikami (fot. E. Buczek)

12. La petite église. Intérieur de la nef, dalle qui marque l'angle nord de l'absyde soutenue par de petits piliers

wahania temperatury. Szczególnie duże szkody wyrządził spływ wód opadowych po powodzi w 1962 r. Misa z podium oraz mury fundamentowe kościołka uległy zamuleniu i zatopieniu (il. 11). Niezwykle ciężka zima 1962/63 spowodowała przemarznięcie zawilgoconych murów. Na skutek braku odwodnienia terenu spływająca woda opadowa przez szereg lat przedostawała się poprzez szczelinę krasową w skałce gipsowej do podłoża, na którym posadowio-

na była misa. Długotrwałe przebywanie misy w stanie pełnego zawilgocenia pod warstwą mokrego mułu spowodowało, że mniejsze kawałki gipsów, z których wykonane zostały brzegi misy, uległy całkowitemu rozlasowaniu, większe natomiast częściowemu rozwarstwieniu. Przy wysychaniu misy po jej ponownym odkryciu spod mułu w 1965 r. stwierdzono proces opownego scalania się kawałków gipsów na skutek rekrytalizacji siarczanu wapnia z przesycających je roztworów wodnych.

Jak zaobserwowano, obecnie proces niszczenia murów fundamentowych kościołka jest bardzo zaawansowany. W murach kościołka występuje kilka rodzajów materiału skalnego o różnych właściwościach technicznych. Najmniej odporne na działanie wpływów atmosferycznych margle na skutek kilkakrotnego przemarzania w stanie pełnego zawilgocenia uległy w większości całkowitemu rozlasowaniu, zamieniając się w gliniastą substancję tworzącą na koronie odkrytych murów rodzaj czapy. Zniszczenie margli pociągnęło za sobą przemieszczenie innych odmian kamieni. Odmiany bowiem lepiej zachowane, jak gipsy płytowe czy też wapienie trzeciorzędowe, leżące na rozlasowanych marglach, poczęły usuwać się z górnych partii murów. Jako przykład służyć tu może narożnik południowy wnętrza absydy. Z narożnika tego zachowała się jedynie płyta wapienna, leżąca na murze i wyznaczająca zarys narożnika. Płytę tę już w 1960 r. musiano podeprzeć palikami, gdyż margle na których spoczywała uległy całkowitemu rozkładowi (il. 12). Najbardziej zniszczony jest mur południowy i absyda kościołka. Stan zachowania murów kaplicy grobowej, ze względu na brak występowania w nich margli i obecność twardej zaprawy gipsowej, jest zadowalający. Zniszczeniu uległa tylko część kostek okładzinowych w pierwszej warstwie cokołowej.

5. PROBLEMY ZWIĄZANE Z ZABEZPIECZENIEM I EKSPOZYCJĄ ODKRYTYCH RELIKTÓW

W celu odizolowania murów od bezpośredniego działania czynników atmosferycznych zabezpieczono relikty w pierwszym okresie prowizoryczną obudową drewnianą¹⁰, która w okresie zimowym była przykryta matami słomianymi i papą. Wewnątrz obudowy zainstalowano elektryczny piecyk ogrzewczy oraz umieszczono termometry i wilgotnościomierze dla umożliwienia sprawdzania warunków panujących w obudowie. Ustalono, że temperatura w okresie zimowym nie powinna spadać poniżej + 4°C, a wilgotność poniżej 70%. Latem ze względu na możliwość przesuszenia murów temperatura nie powinna przekraczać + 20°C. Jak wykazały prowadzone przez ob. Marca za-

¹⁰ Projekt obudowy wykonał prof. J. Teliga, por. Jerzy Teliga, Pawilon ochronny nad relikdami bu-

dowli preromańskich w Wiślicy — konstrukcja, „Ochrona Zabytków” XVII (1964), nr 2 (65), s. 67—68.

pisy temperatury i wilgotności warunki te z różnych przyczyn nie zawsze były zachowywane, co odbiło się niekorzystnie na stanie zachowania obiektów.

W 1961 r. mury zostały obudowane specjalnym pawilonem ze ściankami wodoszczelnymi.¹¹ Jednakże dopiero przeprowadzenie prac odwadniających otaczający teren zabezpieczyło mury przed zalewaniem wodami opadowymi. W 1965 r. drewniana obudowa została usunięta i mury znalazły się w nowych warunkach. Jak podano w p. 4, stan ich zachowania nie jest zadowalający. W pawilonie przewidziana była klimatyzacja, która dotychczas nie została zainstalowana i w najbliższym czasie nie można liczyć na jej zrealizowanie. Jak wykazały doświadczenia lat ubiegłych bez odpowiedniego ogrzewania i wentylacji nie można w okresie zimowym utrzymać wymaganej temperatury i wilgotności. Latem znów w czasie upałów temperatura przekraczała 30°C, co świadczy o potrzebie chłodzenia. Pokrycie płaskiego dachu pawilonu papą z warstwą białego marmurowego grys, który odbijałby promienie słoneczne nie spełniło zadania, gdyż grys nie utrzymał się na powierzchni dachu. Z tego względu należałoby rozpatrzyć możliwość pokrycia dachu białymi płytkami, które lepiej spełniałyby zadanie niż grys i byłyby trwałe. Obecnie po wykończeniu wnętrza pawilonu należałoby jak najszybciej przystąpić do wykonania prac zabezpieczających relikty zabytkowe, gdyż jak wykazały oględziny przeprowadzone w maju 1966 r. jest to sprawa bardzo pilna. Odkryte relikty są dokumentem najstarszej historii Wiślicy, oraz są materialnym świadectwem samego procesu budowy poszczególnych obiektów sakralnych. Zachowanie dla przyszłości zespołu tych trzech obiektów, jakimi są: misa z podium, preromański kościółek, oraz kaplica grobowa, wymaga rozwiązania szeregu złożonych problemów zarówno konserwatorskich, jak i eksploacyjnych.

5.1. Misa i podium

Zdeformowane przez spływające wody opadowe brzegi misy oraz podium należy doprowadzić do stanu w jakim znajdowały się one w momencie odkrycia. Po uzupełnieniu ubytków należy wzmocnić brzegi misy np. przez zastosowanie opasek, obejmujących zewnętrzną krawędź misy i podium. Ze względu na to, że prace archeologiczne zeszyły poniżej poziomu użytkowania misy i podium, należałoby wyrównać do pierwotnego poziomu otaczający teren np. przy użyciu ciemnego drobnego grys. Po podniesieniu poziomu, opaski otaczające misę i podium byłyby niewidoczne. Należałoby również zaznaczyć miejsca, gdzie odkryto ślady po spalonych palach, które są dowodem, że nad misą wznosiła się obudowa drewniana.

¹¹ Projekt pawilonu wykonali prof. P. Biegański i prof. J. Teliga, por. Jerzy Teliga, o. c., s. 63–68.

5.2. Mury kościółka

Odnosnie konserwacji kościółka nasuwa się problem scalenia niszczących murów. Niestety żaden ze znanych nam obecnie środków nie zdoła scalić rozwanstwiających się margli. Wprowadzenie natomiast do murów materiałów wiążących zaciemnić może na przyszłość ich prawdziwy obraz. Uzupełnienie odmiennym gatunkiem kamienia (np. szydlowieckim piaskowcem z łomu Borków), nawisów i wyrw w fundamentach wydaje się słuszne jedynie w przypadku wypełnienia przerw w murach powstałych po robotach ziemnych dla przeprowadzenia rur wodociagowych. Wyrwy w murach powstałe po wkopach grobowych należą do wczesnośredniowiecznego okresu i jako takie są dokumentem historycznym, który powinno się zachować. Podmurowanie wyrw i nawisów na małych przestrzeniach stanowić może przykry i obcy akcent, zastępujący autentyczne partie murów będące dowodem organizacji warsztatu budowlanego, bazującego na dostawach kamieni z różnych złóż. Dlatego też w tym przypadku zwykle podparcie powstałych nawisów może stanowić lepsze rozwiązanie. Podpory pod nawisami wykonane mogą być z monolitów ze sztucznego tworzywa.

Absyda kościółka, zbudowana głównie z margli, wykazuje bardzo zły stan zachowania ze względu na częściowe rozłaskowanie margli i brak zaprawy. Zewnątrz strona absydy, obecnie przewizorycznie wzmocniona obudową drewnianą, wymaga trwałego zabezpieczenia, jak również i jej strona wewnętrzna. Zabezpieczenie to mogłoby być niewidoczne po podniesieniu terenu wewnątrz i zewnątrz absydy o kilkanaście centymetrów przez podsypanie ciemnym grysem. Przy podsypywaniu należałoby zachować wyższy poziom po stronie zewnętrznej absydy w stosunku do poziomu terenu przylegającego od strony wewnętrznej. We wnętrzu nawy natomiast w jej zachodniej części, ze względu na potrzebę pokazania sposobu posadowienia muru na skałce gipsowej, oraz najciekawszego fragmentu, wykonanego techniką „opus spicatum”, należałoby zachować obecny poziom podłoża. Różnica poziomów między koroną murów absydy a posadowieniem muru zachodniego wyniosłaby wówczas około 70 cm.

5.3. Kaplica grobowa

Ze względu na to, że w kaplicy grobowej nie występują margle stan zachowania jej murów jest znacznie lepszy niż kościółka. Z uwagi jednak na wyeksplorowanie wnętrza murów fundamentowych kaplicy grobowej do poziomu posadowienia południowego muru kościółka, dla pokazania właściwego posadowienia murów kaplicy grobowej należy podnieść poziom jej wnętrza przez podsypanie grysem na wysokość 30÷40 cm. Podniesienie poziomu wnętrza kaplicy wzmocni również południowy mur kościółka, wykazujący bardzo duży stopień zni-

szczenia, oraz zmniejszy wysokość wyřw i niebezpiecznych nawisów. Rekonstrukcji do stanu pierwotnego wymaga pierwsza warstwa cokołowa zachodniego muru, licowana kostkami wapiennymi. Kostki te obsunęły się z murów i częściowo uległy zniszczeniu.

Ekspozycja murów kościółka i kaplicy jest szczególnie trudna, gdyż mury te będąc murami fundamentowymi nie były nigdy widoczne i znajdując się pod ziemią nie były dostosowane do zmieniających się warunków atmosferycznych. Właściwa ekspozycja płyt nagrobnych wewnątrz kaplicy grobowej stwarza odrębny problem. Płyty te wyznaczają bowiem pierwotny poziom użytkowy kaplicy. Grobowiec usytuowany na zewnątrz przy murze południowym wyznacza poziom użytkowy terenu okalającego kaplicę grobową. Zróznicowanie poziomów użytkowych, pochodzących z różnych okresów, wymaga ich właściwego powiązania, poczynając od najniższego poziomu użytkowania misy, poprzez wyższy poziom sięgający korony murów absydy kościółka, do najwyższego wyznaczonego przez grobowiec związany z cmentarzem otaczającym kaplicę grobową.

6. ZAKOŃCZENIE

Wysunięte w artykule propozycje konserwatorskie są oparte na wynikach wieloletnich prac badawczych autorek i obserwacjach stanu zachowania obiektów w różnych warunkach atmosferycznych. Duże znaczenie miało rozeznanie rodzajów i charakteru materiałów kamiennych użytych do budowy murów, a szczególnie zbadanie ich odporności na działanie różnych czynników niszczących.

Stan zachowania murów wskazuje na potrzebę szybkiego ich zabezpieczenia i stworzenia w ich otoczeniu odpowiednich warunków co można uzyskać przez wprowadzenie klimatyzacji.

Utrzymywanie obecnego stanu doprowadzi nieuchronnie do zniszczenia tego niezwykle cennego zespołu zabytkowego będącego materialnym dokumentem wczesnośredniowiecznej kultury.

dr Barbara Penkala
Katedra Chemii i Technologii Materiałów Budowlanych
Politechnika Warszawska
mgr Maria Weber-Kozińska
Warszawa

VESTIGES DU HAUT MOYEN-AGE DECOUVERTS A WIŚLICA (RUE BATALIONÓW CHŁOPSKICH)

L'article donne successivement dans l'ordre chronologique la description des trois ensembles historiques du haut moyen-âge découverts à Wiślica à l'emplacement cité en marge. L'article relate les divers types des matériaux de pierre qui ont servi à la construction des murs, il parle de leur résistance aux influences des facteurs atmosphériques ainsi que des raisons de leur dégradation.

On y a touché aussi aux problèmes de l'exposition et de la protection des vestiges trouvés contre les destructions qui les menacent au futur. Les auteurs de l'article ont soumis à la discussion des propositions basées sur des observations de longue durée et sur des recherches effectuées dans le domaine considéré.

MARIAN PAŹDZIÓR

OCHRONA POWIETRZA OCHRONĄ ZABYTKÓW

Na warsztacie obrad Komisji Sejmowych znalazł się projekt ustawy o ochronie powietrza¹. Dnia 14 kwietnia 1966 r. sejmowa Komisja Przemysłu Ciężkiego, Chemicznego i Górnictwa

wspólnie z Komisją Zdrowia i Kultury Fizycznej rozpatrywały rządowy projekt ustawy o ochronie powietrza przed zanieczyszczeniem. Ogólny projekt ustawy przewiduje ob-

¹ Por. artykuł w „Życiu Warszawy” z dn. 15.IV. 1966 r. pt. *Projekt ustawy o ochronie powietrza,*

350 mln zł w br. na urządzenia filtrujące. Jak zabezpieczyć się przed spalinami?